

dezett a motívumra. Alaposan kibontott kérdés tehát ez, úgyszólván csak egy kiegészítő megjegyzést fűzünk hozzá.

A Mikót jellemző „Erdély Széchenyije” fordulatnak hasonló funkciója van a kollektív emlékezetben, mint a Széchenyire használt „legnagyobb magyar” metaforának. Bármennyire is tetszetős és megszokott azonban egy ilyen kifejezés, mégsem könnyű hozzáférni a lényegéhez, mert túl statikus, szinte emblematisztikusan rögzül. Mikó esetében a gondot az okozza, hogy Széchenyi egy roppant nehezen viszonyítható történelmi személyiség, mondhatni: egy „külön szféra.” S ha őt az erdélyi gróffal összevetjük, akkor nemcsak Mikót értelmezzük a Széchenyi szintjén, hanem a Széchenyi-jelenséget is automatikusan egyszerűsítjük. Ezért mi, bár a kötetben bemutatott hatásokat és párhuzamokat mind helytállóan látjuk (s itt nem rögzítjük a szint- és jellegkülönbség számtalan elemét), a metaforát inkább csak mint egy Mikót méltató retorikai alakzatot értékeljük, s nem mint a

lényegét kifejező, s így igazolható (vö.: 14. és 236.) megállapítást.

Egyed Ákos záró gondolatában kifejtette, hogy a tudomány e könyv megjelenése után sem mondhat le „egy részletesebb Mikó Imre – *monográfia* megírásának tervéről.” S anélkül, hogy a szerzőt erről a („kiszabott időtől és életkörülményeitől” függő) vállalásáról lebeszelnénk, rögzítjük, hogy kötete minden tekintetben messze fölülmúlta a vonatkozó irodalmat, s recenzens olvasója elvárásait. Úgy értékeljük, hogy meggyőzően teljesítette saját szándékait, s – az ő szófordulatait átfogalmazva – *a Mikó életrajzok hiányait kiküszöbölte, a tényeket helyes rendben értelmezte, a történelmi összefüggéseket kihámozta, az előtte járóknál sokkal többet merített eredeti forrásokból, s a kényes kérdéseket nem kerülte el; azaz az egész pályaképet szakszerű vizsgálat tárgyává tette.* Ezért Egyed Ákos művét teljes meggyőződésünkkel ajánljuk a szakmai körök és ugyanilyen érvénnyel a „művelt olvasóközönség” figyelmébe.

Velkey Ferenc

Magyar udvari rendtartás: Utasítások és rendeletek 1617–1708.

Millenniumi Magyar Történelem, Források, szerkesztette: Koltai András
Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 288 lap

A *Magyar udvari rendtartás* című kötetben kiadott 33 instrukció a kora újkori társadalomtörténelmi kutatások számára alapvető fontosságú. A forráskiadvány kronologikus rendben tárja a nyilvánosság elé a 17. századi Magyarország fejedelmi és főúri udvarainak életét szabályozó jegyzékeket, melyeket a palotán, a konyhán, az istállóban és a vártán a betöltött tisztségek minősége szerint négy nagyobb csoportban tárgyal. Az iratok társadalomtörténelmi forrásértéküket tekintve hathatós segítséget nyújtanak a

17. századi inasok (házőrzők, bennhálók, bortöltők, étekgógók, asztalnokok, ajtónálók, borsolók, cipóhámozók stb.) és egyéb tisztségviselők (prefektus, komornyik, hopmester stb.) feladat- és jogköreinek tanulmányozásához.

Mindenekelőtt érdemes kiemelni a kötet interdiszciplináris jelentőségét. Az udvart érintő utasításokkal ugyanis a személyközi kapcsolatok kerültek előtérbe, ennek következtében az instrukciók a viselkedést szabályozó gyűjteményekkel mutatnak ro-

kon vonásokat. Ebben a vonatkozásában erénytani és etikai kérdéseket érint a forráskiadvány, hiszen az udvar a nevelés, illetve a nevelődés intézményesült színterékként artikulálódik. A fejedelmi birtokokon elsődlegessé vált a kardinális erények betartására való ösztönzés, amely egyrészt az egyén érdekeit szem előtt tartva az udvarban való megmaradás fokmérőjévé alakult, másrészt a közösségi normák figyelembe vételével a hírnév toposzának retorikájára is felhívja a figyelmet. A 15. számú irat alatt Apafi Mihály erdélyi fejedelem udvari rendtartása olvasható 1682. július 24-i keltezéssel. Az erénytani kiválóságnak és a hírnévképzés retorikájának egyik szembe-tűnő példáját rögzíti Apafi radnóti instrukciójában: „*Ordo est anima rerum et disciplina moderatrix virtutum* [a rend a lelke mindennek és a fegyelem az erények irányítója], melyeknek emlékezetes voltát mi is, méltóságos hivatalunk szerént, udvarunk igazgatásában tündököltetni és az kik által illik dicséretesen terjedni s terjeszteni illendő dolognak itélvén (...)” (119).

A hatalmi jogkör kiterjesztésének kérdése is releváns az utasításokban. A fejedelmi és a főúri udvarokban szokásos szolgálatteljesztés normarendszerének áthágásával, a bűnlajstrom felsorakoztatásával a büntetések minőségére, súlyára s egyéb fegyelmezési problémák tárgyalására is lehetőséget adnak az instrukciók. Ily módon a jogtörténettel, illetve a kommunikációelméleti, a nyilvánosságelméleti diszciplínák diskurzusaival is párbeszédbe léptethetők ezek a szövegek.

A 33 rendtartást Koltai András előszava vezeti be. A szerző a középkori és a kora újkori udvarok fogalomtörténeti áttekintésén túl az udvarszerkezet funkcionális jellemzésére és a nyilvánosságelméleti kérdésekre is kitér. Így az udvarokat mint „az »udvarlás« színhelyei”-t „a 17. századi

Magyarországon a főuraknak és a fejedelmeknek – személyes, de egyben intézményesült környezetei, mondhatni kibővített, tágabb értelemben vett családjai”-ként határozza meg (7).

A következő alfejezet a familiárisi szolgálatteljesztés áttekintésén nyugszik. A dominusz szolgálata révén a 17. századi magyar udvarok is kínáltak – az itáliai udvarokéhoz hasonló – előnyöket, elsősorban az anyagiak terén, de ezen felül „a familiárisok különféle személyes ügyekben oltalmat és pártfogást, karrierjükben pedig előmenetelt remélhettek uruktól” (10–11). A familiárisok helyzetét az udvarban számos komponens befolyásolta. Társadalmi állapotukat rangjuk és anyagi körülményeik jelezték, ettől függött, hogy a familiárist hány olyan közrendű saját szolgálta vette körül, akikre fizetést kapott urától. Egy szolgálta csak a legalacsonyabb rangú familiárisoknak volt, akiket többek között „viceuraiméknak” vagy „két lovú uraiméknak” neveztek. Ezzel szemben a 3–6 lóval szolgálókat már a „főuraimék” névvel jelölték meg. Az udvarban tartózkodás időtartama szerint az udvari familiárisokat Koltai András két csoportra bontva tárgyalja: „continuos” udvari nemes (csaknem állandóan az úr mellett tartózkodott) és a „continue” udvari nemesek (nem éltek állandóan a főúr portáján). „Őket hívták házi uraiméknak (latinul *servitores domestici*), mivel saját házuknál laktak” (13). A familiárisi életvitel e kétféle állapota csaknem egymást követte a szolgálati időszak során.

A következő lényeges mozzanatot Koltai a dominusszal való szerződés-kötésben jelöli meg, hiszen a szolgálat kezdetét és feltételeit rögzítette az írásbeli szerződés a patrónus részéről, a familiáris által tett szóbeli eskü pedig saját kötelességeit deklarálta a dominusszal szemben.

Az udvari „iskola” alfejezetben a szerző a különféle tisztséget betöltők nevelési/nevelődési feladatairól és kötelességeiről értekezik. A csaknem gyermekkorban megkezdett szolgálat folyamán a familiárisok megismerkedhettek a „nemesi társadalom más tagjaival és annak szokásaival, továbbá a kor divatjával és szellemi áramlataival is” (19). Az udvarban a legkisebb rangúak az inasok voltak. Perspektívájuk annyi lehetett, hogy ha lovat szereztek, az udvari seregben lovas katonai szolgálkává váltak, vagy ha a mesteremberek mellett maguk is kitanulták a mesterséget, ők is mesteremberekké lehettek. Az inasok előkelőbb csoportját a nemes inasok (*ephebi*) alkották, akiket a középkortól a 16. századig apródoknak (*aprodianus*) neveztek. Az inasok az úr személyes szolgálatára voltak beosztva: házőrzökként, bennlakókként, ajtónállókként, bortöltökként stb. alkalmazták őket. A nemes inasok gyakran két-három évet lovas inasként töltöttek el, azután általában befejezték az udvari szolgálatot. Más inasok viszont, akik tovább szolgáltak az udvarban, lovas ifjakként folytatták pályájukat. Őket egyes udvarokban az étekfogó (*dapiferi*) névvel illették, két lóval szolgáltak, és „rendet» vagy »udvart» álltak az úr asztala körül” (25), előljárójuk a főasztalnok volt.

Koltai András a szolgálai munkát ellátó személyzet mellett végül betekintést nyújt az őket irányító magasabb rendű tisztségviselők feladatköreibe is. Ide tartozott többek között a komornyik (latinosan kamarás), a titkár (*secretarius*), a konyhamester és a lovászmesterek, a hoffmester/hopmester (németül *Hofmeister*, latinul *magister curiae*), az udvari prefektus (*prefectus aulae*) személye. A hopmester a belső rendre ügyelt, s az udvari hadnagy vagy kapitány beosztottja volt, hatásköre a bejárókra, étekfogókra, ajtónállókra, az asztal körüli és a konyhabe-

li személyzetre, néhol az istállóra is kiterjedt. Ő ellenőrizte a dominuszhoz való bejutást is, valamint a követek fogadását és az audienciakérést. Az udvari prefektus hatásköre már a nemesi familiárisokra is kiterjedt, sőt egyszerre végezhetette a hopmester és a hadnagy feladatait is. A komornyik mint bizalmi tisztségviselő említendő, a tárház, a pénztár, s néhol a belső szobában lévő iratokat kezelte.

A kötet előszavának utolsó nagyobb egysége a *Rendtartás* címet viseli. Tanúsága szerint a főúri udvarok a 17. század elejéig nem érezték szükségét a rendtartások papírra rögzítésének. „Az a dominusz és familiárisai közös emlékezetében, a szóbeliség határain belül élt” (42). Az első instrukciót 1617. február 22-én Thurzó Imre adta ki. Koltai András összefüggést lát az instrukciók írásba foglalásának kezdetei és a helyes udvariságra oktató, a sztoicizmus szemszögéből ostromozó művek megjelenései között, például Guevara *Serkentő órájával* (1610–1628), a Szenczi Molnár Albert fordította *Discursus de summo bono* (1630) című munkával vagy Justus Lipsius *Politikájával* (1641).

Habár a szövegek időben és térben is nagyfokú heterogenitást mutatnak, az utasításokban mégis felfedezhető több-kevesebb közös vonás. A kötetben megjelent rendtartások nagy része erkölcsi-vallási előírásokkal kezdődik, melyek istenfélelemre, józan életre, mise- és prédikációlátogatásra, valamint a napi közös imádságokra kötelezik az udvar szolgálóit. Viszont Koltai megjegyzi, hogy „hallgatnak arról, hogy a belőlük kiolvasható ideál milyen viszonyban állt a valós gyakorlattal” (44).

A forráskiadvány előszavának széleskörű és mélyreható áttekintését a 33 instrukció követi. Minden egyes rendtartást magyarázatok, kiegészítő megjegyzések kísérik. A palotai rendtartáshoz 22 utasítás

(többek között Thurzó Imre, Bethlen Gábor, Pázmány Péter, Esterházy Miklós, Batthyány I. Ádám, Nádasdy Ferenc, Batthyány Kristóf, Apafi Mihály, Batthyány II. Ádám, Esterházy Ferenc, II. Rákóczi Ferenc instrukciói) tartozik, ezt követi 4 konyhai rendelkezés (elsősorban I. Rákóczi György, Csáky István, Nádasdy Ferenc és Batthyány Ádám utasításából), 6 istállóbeli (Zrínyi Miklós, Nádasdy Ferenc, Batthyány Ádám rendelkezései), végül a vártán lévő 1 rendtartás, melynek Sunkó Attila a sajtó alá rendezője (*Utasítás az udvari gyalogok hadnagjának*).

A kiadványnak fontos részét képezi a filológiai pontossággal elkészített iratleírás. Közlése szerint az iratok szelekciós folyamatában a címzettek vette figyelembe aszerint, hogy a megszólított udvari tisztviselő volt-e. Így kimaradt a forráskiadványból az udvarbíróknak (tiszttartóknak)

és a porkoláboknak szóló utasítás, mivel ezen tisztségeket nem sorolta a fentebb említett státuszokba.

A forráskiadvány egyik legfőbb erénye, hogy a csaknem 35 lapnyi terjedelmű iratleírásban minden kiadott instrukciónak megadja a *lelőhelyét*, ezt követi az irat *leírása*, majd a *nyomtatott kiadás* feltüntetésé, végül az utasításra vonatkozó *szakirodalmat* részletezi, és az iratleírás utolsó passzusában az instrukció *keletkezéstörténetére* is kitér.

Koltai András munkájának jelentősége nemcsak a megjelentetett kora újkori források gazdagságában rejlik, hanem széleskörű, rendszerező áttekintésében felhívja a figyelmet a magyar udvari rendtartások, utasítások olvasatainak sokrétűségére és összetettségére is.

Gáti Magdolna

Mátay Mónika:

Törvénytörési játékok: válás Debrecenben 1793–1848.

Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006. 252 lap

Amióta férfi és nő él a földön, állandóan napirenden van a kérdés: együtt, vagy külön tudnak jobban boldogulni. A két nem a fajfenntartás érdekében egymásra van utalva, de két eltérő neveltetésű, jellemű és fel fogású egyénnek egy életen át kitarítani a másik mellett korántsem egyszerű feladat. *Az ember tragédiája* egyik oka Madách szerint – saját rossz házasságát is alapul véve – a nagy, Ádám és Éva között zajló küzdelem: „Elválnék tőled ... / Ha fájna is tán, nyugodtabb lehetnék, / S te is nélkülem boldogabb lehetnél” – szól az első férfi az első nőhöz a drámában. A külön útra térés, az újbóli szabad párválasztás lehetősége az első emberpár óta szüntelen problémája az emberiségnek.

A házasságokról, a két nem közötti ellentétekről Madách előtt és után is számos írásmű született. A házastársi viszályokat, a válások lebonyolítását azonban eddig jó részt csak kitalált történeteken alapuló fikatív szövegek vagy filmek dolgozták fel. Külföldön a történészek néhány évtizede már felfedezték a házassági konfliktusokat feltáró levéltári forrásokat, de Magyarországon mindeddig nem született a témában monográfia.

Mátay Mónika arra vállalkozott, hogy szélesebb közönség számára is ismertté tegye a 19. század első felében zajló debreceni válópereket: miért, milyen példákat követve, hogyan vádaskodtak egymás ellen, kik képviselték a viszálykodó házaso-